

Úvahy o slobode Kantom koncipovanej geniality

Štefan Haško; etien@etien.sk

Abstrakt: Mohutnosť slobody, ako jednu z charakteristík a výsad Kantom koncipovaného génia možno dokladovať napr. faktom, podľa ktorého sa jeho umelecká tvorba manifestuje v rámci tzv. Krásneho, Slobodného umenia. Napriek tomu, východisko predloženej práce predstavujú postrehy, ktoré ponúkajú dôvody k prehodnoteniu tejto kľúčovej charakteristiky v Kantovej estetickej teórii. V práci sa zaoberám analýzou možnosti zúženého, prinajmenšom bližšie špecifikovaného poňatia slobody génia, t.j. chápaním slobody „len“ ako oslobodenia od pravidiel umeleckej tvorby a zároveň, v zmysle Kantovej koncepcie „nezainteresovanosti“, od všetkých mimoumeleckých cieľov. Vzhľadom na špecifiká Kantom koncipovanej geniality možno nastolený problém pomenovať otázkou, či je vôbec možné, aby bol génus nespokojný s mechanizmom vlastnej geniality, teda s tým, že je génus.

Kľúčové slová: Immanuel Kant, génus, sloboda, Krásne umenie, Arthur Schopenhauer.

Abstract: The gravity of freedom, as one of the main features and privileges of Kant's genius, can be verified by the fact, according to which his artistic creation reveals itself within the so-called Beautiful, Free Art. Despite all that, the work originates from reflections, which present themselves as reasons to reassess the main themes and characteristics in Kant's esthetic theory. In the paper, I deal with the analysis of a narrowed down understanding of genius; i.e. by interpreting freedom as 'solely' the liberation from rules of art creation and at the same time, in respect to Kant's conception of disinterestedness, from all outside-art objectives. In respect of concepts of genius specified by Kant, we can ask ourselves about the issue at hand; is it even possible for a genius to be unsatisfied with the mechanics of his own genius, in other words him being a genius per se.

Keywords: Immanuel Kant, genius, freedom, Beautiful art, Arthur Schopenhauer.

Ako východisko k realizácii nastolenej témy, t.j. nasledujúcej, deduktívnej analýzy možno pripomenúť niekoľko základných a vzhľadom na ciele tohto príspevku – kľúčových myšlienok z Kantovej koncepcie génia. V 43. paragrafe knihy Kritika súdnosti Kant upozorňuje na zásadné a principiálne rozdiely medzi sférou prírody, umenia a vedy. Zatiaľ čo činnosť vo sfére umenia tu Kant charakterizuje ako tvorbu (*facere*), ktorej výsledkom je dielo (*opus*), činnosť prírody považuje za pôsobenie (*agere*) prejavujúce sa účinkami (*affectus*) (pozri: Kant 1975, s. 122).

Takto pomenovaný rozdiel môžeme azda zodpovedne domysliť presvedčením, podľa ktorého je príroda neustále premenlivá a nikdy nie dovŕšená, keďže všetky prírodné formy podliehajú prírodnému, kauzálnemu pôsobeniu. Dokonca aj hypotetickú predstavu, že by sa tak mohlo jednať o časovo náročnú "tvorbu" prírody, s čím by zaiste súhlasil napr. Herder,¹ vyvracia hneď Kantova myšlienka, podľa ktorej je kritériom rozdielu medzi prírodou a umením existencia rozumu, ľubovôle, ktorá je predpokladom slobody

¹ Tento postreh možno dokladovať napr. myšlienkou, ktorou sa Herder vyslovil vo svojej knihe s názvom Kalligone: „Vždy keď príroda vytvorí mnohými a rôznorodými prostriedkami dielo, ktoré nás zaujme svojou znamenitou kompozíciou a v ktorom sa podľa určitého systému pravidiel prejavuje istý účel, oprávnene ju nazývame umelkyňou, umeleckou majsterkou [...]“ (Herder 1987, s. 99).

a prináleží jedine človeku (bližšie Kant 1975, s. 122).² Citujúc Immanuela Kanta: „*Prísne vzato bychom mali nazývať umením jen vytváření ze svobody; tj. z libovůle, která vychází z rozumu*“ (Kant 1975, s. 122).

Fundament vzájomnej dištinkcie medzi umením a vedou predstavuje Kant myšlienkou: „*Umení jako dovednost člověka je odlišováno také od vědy (tvořivá schopnost od vědění), jakožto praktická od teoretické schopnosti, jakožto technika od teorie [...]*“ (Kant 1975, s. 122). Vzhľadom na ciele tejto práce je však dôležitejšie poznamenať, že hoci vedeckú činnosť vykonáva človek, jej principiálne rozdiely s umeleckou tvorbou génia upevňuje nielen fakt, že mohutnosť slobodnej činnosti učencov - vedcov obmedzujú pravidlá, ale aj nevyhnutnosť a potreba napodobňovať, keďže učenie Kant považuje iba za napodobňovanie. Charakteristickú črtu geniality a jej odlišnosť od činnosti vedeckej preto určuje Kantov záver, že ak sú kvality vedcov rozlišované vždy iba stupňom, v prípade umenia sa môže jednať o odlišnosť „špecifickú“. Možno sa nazdávať, že Kantove porovnanie najzaslúžitejšej vedeckej spôsobilosti s genialitou nabáda k domnienke, že činnosť vedecká nemôže byť „duchaplná“. Kant totiž vyslovuje presvedčenie, že vede sa možno priučiť, ale nikto sa nemôže naučiť duchaplné básniť (pozri: Kant 1975, s. 126). Týmto poznatkom Kant rozvádza a zároveň podčiarkuje svoje tvrdenie, že „*Génius je talent (přírodní dar), který dává umění pravidlo*“ (Kant 1975, s. 125).

Poňatie geniality ako vrodenej duševnej vlohy (ingenium), zároveň poňatie estetiky nie ako vedy o kráse, ale ako kritiky (pozri: Kant 1975, s. 123), bolo jednak výrazným znakom protiklasicistických tendencií v estetike, alebo všeobecne – spochybnením normatívnej estetiky,³ zároveň ponúklo mnoho inšpiračných vplyvov romantickým mysliteľom, apelujúcim na nevedomú stránku umeleckej tvorby. Jedným zo znakov génia je podľa Kanta fakt, „*Že to, jak vytváří svůj produkt, nedovede sám popsat nebo vědecky vysvětlit, nýbrž že dává pravidlo jako příroda; a proto původce nějakého produktu, za který vděčí svému géniu, sám neví, jak se v něm příslušné ideje objeví, a rovněž nemá v moci vymýšlet si je libovolně nebo plánovitě a jiným je sdělovat v takových předpisech, které je uvedou do stavu, v němž lze vytvářet produkty stejné úrovně*“ (Kant 1975, s. 125-126).⁴ Uvedeným sa podľa Kanta vysvetľuje, prečo je slovo génius odvodené od latinského "genius", t.j. zvláštneho chrániaceho a vedúceho ducha, ktorý bol človeku vrodeneý a od tohto vnuknutia pochádzajú originálne idey (pozri: Kant 1975, s. 126).

Špecifiká Kantom koncipovaného génia tak určuje nielen vzájomná dištinkcia medzi umením a prírodou, ale aj spôsob ich vzájomnej komunikácie a presahu, ktorý sa demonštruje v tvorbe génia, t.j. v produkcii tzv. Slobodného, Krásneho umenia (Schöne Kunst). Hoci slobodná tvorba génia znamená oslobodenie od nanútených školských pravidiel, Kant zároveň upozorňuje, že bez predchádzajúceho pravidla sa produkt nemôže nazývať umením. Tento zdanlivý rozpor rieši svojou myšlienkou, podľa ktorej dáva príroda, naladením schopností človeka, umeniu pravidlo, alebo inak - príroda prostredníctvom génia predpisuje pravidlo umeniu (Kant 1975, s. 125-126).

Práve po skúsenosti s takýmto poznatkom môžeme v súvislosti s otázkou slobody génia vysloviť krátku dedukciu, alebo postreh, ktorému som venoval pozornosť už pred niekoľkými rokmi a ktorý je, no pravdepodobne aj musí byť viac otázkou, než odpoveďou. Tento postreh, ktorý bude predmetom

² Uvedenému rozdielu zodpovedá odlišnosť prírodnej a umeleckej krásy, keďže: „*Prírodná krása je krásna vec, umelecká krása je krásna predstava o nejakej veci*“ (Kant 1975, s. 128).

³ Ako explicitne formulovaný dôkaz tohto postrehu možno uviesť Kantovu myšlienku, podľa ktorej sa činnosť kritiky ako vedy zameriava na samotnú schopnosť posudzovať produkty Krásneho umenia (bližšie: Kant 1975, s. 110.)

⁴ V takejto charakteristike možno postrehnúť analógiu s myšlienkami estetikov, ktorí neponúkajú dôvody k fetišizácii umelcov, ale uprednostňujú umelecké dielo.

nasledujúcich analýz, som sa dnes pokúsil zostručniť a formulovať nasledovne: za predpokladu, že rozum a Pubovôľa je podľa Kanta podmienkou a predpokladom slobody, ak sa v poznámkach ku Kritike súdnosti uvádza, že „[...] *svoboda znamená nepodmienenosť, nepodriadenosť prírodnej kauzalite, nemožnosť byť subsumovaná pod pojem zjvu* [...]“ (pozri Špalek in Kant 1975, s. 256), ak vo vysvetlivkách k hlavným pojmom Kritiky čistého rozumu je význam slobody v kozmologickom zmysle definovaný ako "*schopnosť začať nejaký dej sám od seba*" (Kant 1979, s. 570), potom môže azda celkom oprávnené vyvstávať otázka, či nemožno absolútnu slobodu génia vyjadriť, alebo dokonca - nahradiť pojmom "oslobodenia" a to oslobodenia od pravidiel umeleckej tvorby, ako aj všetkých mimoumeleckých cieľov. Kantova myšlienka, podľa ktorej je génius „*vrozená duševná vlna (ingenium), ktorou dáva príroda umění pravidlo*“ (Kant 1975, s. 125), spolu s presvedčením, že sám génius nevie ako v ňom príslušné idey vznikajú, ponúka možnosť nazerať na slobodného génia ako na „médium“ špecifického prírodného pôsobenia,⁵ ktorému nepodlieha ani vedec, ani remeselník, ale len génius, ktorý je v 49. paragrafe nazvaný miláčik prírody.

Možno sa nazdávať, že nielen otázku opodstatnenosti uvedeného postrehu, ale i konštituovanie rozdielu medzi existenciou slobody na jednej strane a jej pociťovaním a prežívaním na strane druhej, by mohlo nastoliť zodpovedanie otázky, či je vôbec možné, aby bol Kantom koncipovaný génius nespokojný s darom a prejavmi vlastnej geniality ako špecifického prírodného daru a účinku manifestujúceho sa v jeho tvorbe. Opodstatnenosť takejto otázky možno argumentovať napr. záverom Josepha Cannona, ktorý v analýze Kantovej koncepcie génia uvádza, že genialita leží mimo kontroly subjektu (bližšie Cannon 2011, s. 137).

Keďže v Kritike súdnosti sa Kant nastolenému problému nevenuje, môžeme (nateraz) predpokladať, že ním koncipovaný génius svoju neslobodu či obmedzenie svojvôle buď : nepociťuje, alebo : nepociťuje ako problém. Pravdepodobnosť prvého uvedeného záveru, zotrúvajúc pritom v rovine potenciálnej, sa pokúsím argumentovať v nasledujúcej časti tohto príspevku.

Vo svojej knihe s názvom Kritika praktického rozumu Kant uvádza, že nám neostáva „[...] *jiná možnosť než priznávať existenciu veci, pokiaľ je určiteľná v čase, tadiaž i kauzalitu podľa zákona prírodnej nutnosti pouzre jvu, svobodu ale tiež bytosti jakožto veci samé o sobě*“ (Kant 1996, s. 163). Citujúc Arthura Schopenhauera, ktorý Kantove učenie o koexistencii slobody s nutnosťou, spolu s transcendentálnou estetikou, považuje za najväčší výkon ľudského dôvtipu (pozri: Schopenhauer 2007, s. 479), môžeme pripomenúť, že Kant „[...] *přijal naprostou nutnost volních aktů jako botovou věc, [...] Přitom však zůstává pravdou, že naše jednání jsou doprovázena vědomím svémocnosti a původnosti, díky nimž je poznáváme jako své dílo a každý se s neklamnou jistotou jako skutečný pachatel svých činů za ně cítí morálně odpovědný. Jelikož však odpovědnost předpokládá možnost jednat nějak jinak, tedy svobodu, spočívá ve vědomí odpovědnosti zprostředkované i vědomí svobody*“ (Schopenhauer 2007, s. 478).

Vyššie uvedené dôvody ponúkajúce možnosť uvažovať o potenciálnej neslobode Kantom koncipovaného génia, t.j. nazerať naň len ako na „médium“ špecifického prírodného pôsobenia, môžeme výrazom Immanuela Kanta pomenovať ako: nemožnosť spontaneity subjektu ako veci o sebe, zároveň lepšie objasniť pomocou myšlienky vyslovenej v diele Kritika praktického rozumu:

„I když se nám totiž připustí, že inteligibilní subjekt může být vzhledem k danému jednání ještě svobodný, ačkoliv je jako subjekt, který také patří k smyslovému světu, vzhledem k témuž jednání mechanicky podmíněný, tak se přece jen zdá, že jakmile předpokládáme, že Bůh je jako všeobecná prapodstata také příčinou existence substance (věta, které se nelze nikdy vzdát, aniž bychom se zároveň nevzdali pojmu Boha

⁵ Pre lepšie vysvetlenie možno k uvedenému a interpretovanému vzťahu prírody a umenia nájsť paralelu, prípadne vyústenie v romantickom "názoze" Percy Byshe Shelleyho, podľa ktorého: nevládne básnik inšpirácii, ale inšpirácia básnikovi (pozri: Volek 1985, s. 181).

jako podstaty všech podstat, a tudíž jeho naprosté soběstačnosti, na níž v teologii vše závisí), musíme také připustit, že jednání člověka mají svůj určující důvod v tom, co se nachází zcela mimo jeho moc, totiž v kauzalitě nejvyšší bytosti, jež je od něho odlišná a na níž zcela a naprosto závisí jeho bytí a celé určení jeho kauzality. Skutečně, kdyby nebyla jednání člověka tak, jak patří k jeho určení v čase, pouhými určeními člověka jakožto jevu, nýbrž jakožto věci samé o sobě, pak by nebylo lze svobodu zachránit. Člověk by byl loutkou nebo Vaucansonovým automatem, sestaveným a nataženým svrchovaným mistrem všech uměleckých děl, a sebevědomí by ho sice dělalo myslícím automatem, v němž by ale vědomí jeho spontaneity, pokud je považováno za svobodu, bylo pouhým klamem, jelikož ta si tak zaslouží být nazývána jen komparativně, protože nejbližší pobnutky jeho pohybu a jejich dlouhá řada vzbůru k jejich určujícím příčinám jsou sice vnitřní, ta poslední a nejvyšší se však nachází zcela v cizí ruce“ (Kant 1996, s. 172-173).

Kantove rozlišovanie medzi vecou o sebe a javom, ako upozorňuje Schopenhauer, zohráva v otázke koexistencie prírody a slobody doslova kľúčovú úlohu (pozri: Schopenhauer 2007, s. 478). Poznávanie individuálneho charakteru každého človeka je pre naše chápanie, dokonca aj v sebapoznávaní zakaždým empirické - fenomenálne. Slovanmi Schopenhauera: „*V základe tohoto jevu ležící věc o sebe se nachází mimo prostor a čas a je osvobozena od veškeré sukcese a mnohosti aktů, je jedna a neměnná. Její povahou o sobě je inteligibilní charakter, stejnoměrně přítomný ve všech čínech individua a ve všech jako pečeti dlo v tisících pečeti vtiskuje tomuto jevu empirický charakter, jeví se v čase a v posloupnosti aktů. Empirický charakter proto ve všech svých projevech, vyvolaných motivy, musí vykazovat konstantnost přírodního zákona, [...] jaký někdo je, tak musí i jednat [...] Svoboda nepatří empirickému, nýbrž jedině inteligibilnímu charakteru. Operari jednoho daného člověka je nutně určeno z vnějšku motivy, z vnitřku jeho charakterem. Proto vše, co dělá, nastupuje nutně. V jeho esse však leží svoboda. Měl by moci být jiný a v tom, co je, leží vina i zásluba“ (Schopenhauer 2007, s. 478, 480). A keďže vnútorným, skúsenosti neprístupným a konečným dôvodom empirického charakteru je charakter inteligibilný (pozri: Schopenhauer 2007, s. 479), Schopenhauer uvádza, že „*Vidíme pouze ven, uvnitř je tma. Poznáni, jež máme o sobě, tedy vůbec není úplné a vyčerpávající, spíše velmi povrchní a z větší ba z hlavní části jsme sami sobě neznámi a hádkou nebo, jak říká Kant: Já se poznává jen jako jev, ne podle toho, co je o sobě“ (Schopenhauer 2007, s. 553).**

Za predpokladu, že genialitu ako vrodenu duševnú vlohu môžeme považovať za inteligibilný charakter človeka, v prípade (vyššie predstaveného) poňatia Kantom koncipovaného génia ako „médiá“ špecifického prírodného pôsobenia môžeme konštatovať, že génius, ktorému je podľa Kanta neprístupné poznanie svojho charakteru ako veci o sebe, nemôže poznávať a preto ani pociťovať obmedzenie vlastnej slobody. Na základe uvedeného tak môžeme vysloviť presvedčenie, že akýkoľvek, argumentmi zastrešený pokus o prehodnotenie slobody Kantom koncipovaného génia sa môže ponúkať skôr čitateľovi Kantovej koncepcie génia, než Kantom koncipovanému géniovi. Hoci môžeme pripustiť, že riešenie analyzovaného problému sa nezaobíde bez pokusu o zodpovedanie otázky, či je podľa Kanta genialita „celoživotným“ darom, alebo len chvíľkovým, opakujúcim sa „stavom“ autora, nazdávam sa, že dôvody k prehodnoteniu, prípadne spochybneniu slobody Kantom koncipovaného génia neoslabuje žiadna z uvedených možností.

Premýšľajúc o nastolenej otázke však môžeme postrehnúť, že druhú uvedenú možnosť, okrem ďalších podnetov k prehodnoteniu slobody génia, implikuje Kantova myšlienka, ktorú vyslovil vo svojom diele Antropológia z pragmatického hľadiska:

„Génius je talent na vynájdenie toho, čo nemôže byť učené ani naučené. Iný nás môže naučiť, ako máme robiť dobré verše, ale vôbec nie to, ako urobiť dobrú básň: lebo to musí samo vychádzať z povahy autora. Preto ju nemôžeme očakávať na objednávku a za bohatú výplatu ako výrobok, ale rovnako ako vnuknutie, o ktorom ani básnik sám nevie povedať, ako k tomu prišiel, t.j. príležitostnou dispozíciou, ktorej príčina mu

je neznáma [...] Génius preto zablyсне ako momentálny, v intervaloch sa ukazujúci a znovu miznúci zjav, nie so svojvoľne zapáleným a ľubovoľnú dobu ďalej horiacim svetlom, ale ako sršiaci iskera, ktorá z tvorivej predstavivosti vyláka ten šťastný nával ducha“ (Kant 2011, s. 234-235).

V závere tohto príspevku chcem znovu pripomenúť a podčiarknuť, že doposiaľ uvedené postrehy sú skôr kladením otázok než odpovedí a považujem ich za náčrt, alebo východisko svojho výskumu v rámci nastolenej témy. V prípade, že v hypotetickom priestore nastolenej témy ani nemožno vyskúmať definitívne, argumentmi zastrešené odpovede, ďalším skúmaním sa možno iste pokúšať o kladenie nových, konštruktívnych otázok. Nateraz ešte možno vysloviť presvedčenie, že k prehodnoteniu, resp. k polemike s fakticitou slobodného génia nás môže azda ešte intenzívnejšie nabádať skúsenosť s koncepciou génia Arthura Schopenhauera. A to nielen z dôvodu, že genialitu poníma Schopenhauer ako vrodenu schopnosť manifestujúcu sa ako inštinktívna nutnosť k tvorbe, t.j. k oznámeniu idey, ale aj s ohľadom na fakt, že ju koncipoval ako kvalitu a mohutnosť kognitívnu. Možno sa nazdávať, že výskum nastolenej témy v rámci Schopenhauerovej koncepcie génia by v podstate znamenal vysporiadanie sa so Schopenhauerovou myšlienkou, podľa ktorej je nemožné, aby bol niekto géniom a nevedel o tom, zároveň však platí, že (ani) Schopenhauerom koncipovaný génius nepoznáva sám seba ako vec o sebe.

Literatúra :

- [1] CANNON, J. 2011. Reply to Paul Guyer. In. Kantian Review. Vol. 16, Cambridge University Press, s. 135-139.
- [2] HERDER, J. G. 1987. Kalligona. Bratislava: Tatran.
- [3] KANT, I. 1975. Kritika soudnosti. Praha: Odeon.
- [4] KANT, I. 1979. Kritika čistého rozumu. Bratislava: Pravda.
- [5] KANT, I. 1996. Kritika praktického rozumu. Praha: Svoboda.
- [6] KANT, I. 2011. Antropológia z pragmatického hľadiska (predslov). In. BELÁS, I. – ANDREANSKÝ, E. (eds.) 8. kantovský vedecký zborník. Prešov: FF PU.
- [7] SCHOPENHAUER, A. 2007. O vůli v přírodě a jiné práce. Praha: Academia.
- [8] VOLEK, J. 1985. Kapitoly z dějin estetiky I (od antiky k počátku XX století). Praha: Panton.

Mgr. Štefan Haško.
 Inštitút estetiky, umeleckej kultúry
 a kulturológie
 FF PU v Prešove
 etien@etien.sk

---

www.casopisespes.sk
